

دانشگاه پیام نور

مرکز تهران جنوب

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

زبان‌شناسی همگانی

تحلیل معناشناسی مدل ذهنی فیتزجرالد در ترجمه رباعیات خیام

پویان شاطری کاشی

استاد راهنما: دکتر محمدرضا احمدخانی

استاد مشاور: دکتر راضیه مهدی بیرق‌دار

تیر ۱۳۹۳

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه بر نگذرد

خداوند نام و خداوند جای

خداوند روزی ده رهنمای

تقدیم به

همسرم عزیزم نسرین، به خاطر پشتیبانی‌ها و دلگرمی‌های صمیمانه‌اش .

با سپاس فراوان از

اساتید ارجمند، جناب دکتر محمدرضا احمدخانی و سرکار دکتر راضیه مهدی بیرق‌دار که با راهنمایی‌های ارزنده ایشان زمینه عملی شدن این پژوهش فراهم گردید.

چکیده

در گستره حوزه ترجمه، مبحث ترجمه شعر موضوعی است که کمتر به طور تخصصی به آن پرداخته شده است. از اینرو، در ارزیابی ترجمه یک شعر عمدتاً از معیارهای موجود برای ترجمه نثر استفاده می‌شود. عدم وجود معیار مستقل برای ارزیابی ترجمه ادبی باعث شده که در میان صاحب نظران تعاریفی همچون وفاداری به اصل و اصالت ترجمه به گونه‌های متفاوت و بعضاً متناقض تعبیر شوند که این امر موجب بروز چالش دیرپا در ارزیابی ترجمه متون ادبی بویژه ترجمه اشعار موزون گردیده است. در راستای پرداختن به این چالش و تلاش برای ارائه یک راه حل مطلوب، این تحقیق با تمرکز بر ترجمه رباعیات خیام، به تبیین معیاری مستقل برای ترجمه اشعار موزون فارسی می‌پردازد و سپس با استفاده از معیار پیشنهادی، رباعیات ترجمه شده توسط ادوارد فیتزجرالد (ویرایش چهارم) را از منظر معناشناسی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. بر اساس نتایج این پژوهش تنها ۲۹ مورد از ۱۰۱ رباعی فیتزجرالد ترجمه درست رباعیات فارسی هستند و مابقی مجموعه وی اقتباسی آزاد از فلسفه خیام به حساب می‌آید. مبنای معیار ارزیابی پیشنهادی این تحقیق بر اساس تفاوت‌های ذاتی بین نثر و شعر موزون بنا شده است.

کلمات کلیدی: ترجمه شعر، وفاداری به اصل، معناشناسی، اصالت ترجمه، ارزیابی ترجمه ادبی

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات تحقیق .....
۲	۱-۱ مقدمه .....
۳	۲-۱ بیان موضوع و ضرورت انجام تحقیق .....
۵	۳-۱ سؤالا و فرضیههای تحقیق .....
۵	۴-۱ هدف تحقیق .....
۶	۵-۱ روش تحقیق .....
۷	۶-۱ کاربردهای متصور از تحقیق .....
۷	۷-۱ خلاصه فصل .....
۹	فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق .....
۱۰	۱-۲ مقدمه .....
۱۱	۲-۲ مبانی نظری ترجمه .....
۱۸	۳-۲ ترجمه شعر .....
۲۲	۴-۲ رویکرد شناختی به ترجمه ادبی .....
۲۵	۵-۲ پیشینه تحقیق .....
۲۵	۱-۵-۲ فیتزجرالد یا فیتزجر: بازنگری ایدئولوژیک ترجمه انگلیسی رباعیات خیام، شیلان شفیعی ۲۰۱۲ .....
۲۸	۲-۵-۲ ترجمه شعر: مروری بر رباعیات فیتزجرالد، مریم رسایی پور ۲۰۱۱ .....
۲۹	۳-۵-۲ مطالعه مقایسه‌ای به روی مُدولاسیون (تغییر) در ترجمه انگلیسی رباعیات خیام، مجتبی دلزنده روی، امین کریمیا ۲۰۱۲ .....
۳۱	۶-۲ خلاصه فصل .....
۳۲	فصل سوم، رویکرد راهبردی در ترجمه اشعار موزون .....
۳۳	۱-۳ مقدمه .....
۳۳	۲-۳ معیار حفظ تاثیرگذاری شعر موزون .....

۴۱	۳-۳ معیار تمیز اولویت معنایی عناصر واژگانی.....
۵۳	۴-۳ معیار تعدیل عناصر فرهنگی.....
۶۰	۵-۳ معیار حفظ تصویر ذهنی شعر.....
۶۲	۶-۳ خلاصه فصل.....
۶۴	فصل چهارم، خیام و فیتزجرالد.....
۶۵	۱-۴ حکیم عمر خیام.....
۶۷	۲-۴ فلسفه و مدل ذهنی خیام.....
۷۲	۳-۴ فیتزجرالد و جهانی شدن خیام.....
۷۴	فصل پنجم، تحلیل معناشناسی ترجمه فیتزجرالد.....
۷۵	۱-۵ مقدمه.....
۷۹	۲-۵ تحلیل معناشناختی ترجمه فیتزجرالد.....
۱۳۹	۳-۵ نتیجه گیری.....
۱۴۲	۴-۵ پیشنهادات.....
۱۴۴	فهرست منابع.....
۱۴۷	واژه نامه فارسی انگلیسی.....
۱۴۹	واژه نامه انگلیسی فارسی.....

فصل اول
کلیات تحقیق

در طول دوران تحصیل، در مقطع‌های ابتدایی، متوسطه و به‌خصوص دبیرستان، ادبیات یکی از درس‌هایی بود توجه مرا به‌خود جلب می‌کرد. بر اساس آموزه‌های آن دوران، شعر کهن فارسی را مظهر فروغ ادبیات فارسی می‌دانستم. این باور که ادبیات فارسی به‌واسطه شعر فاخر آن، جایگاه ویژه‌ای در ادبیات جهان داراست، به مرور در ذهن من قوت می‌گرفت. سالها بعد، پس از اولین برخوردها با غیرفارسی‌زبانان و گفتگو و تبادل نظر درباره شعر حافظ، سعدی و مولانا، در کمال تعجب متوجه شدم که دیدگاه عوام غیرفارسی‌زبان نسبت به شعر فارسی آن چیزی نیست که من همواره در تصور داشتم. در برخوردهای بعدی و با دقت بیشتر برایم مشخص شد که هم‌صحبت‌های غیر ایرانی من برای رعایت ادب و احترام از ابراز نظر قلبی خود در مورد شعر فارسی امتناع می‌کنند ولی در واقع ارزش ادبی برای آن قائل نیستند. بعدها، حین تحصیل در رشته مترجمی زبان انگلیسی برایم مشخص شد که ایراد کار از کجاست. تا قبل از آن، نامانوسی ترجمه اشعار حافظ و مولانا را حمل بر دانش محدود زبان انگلیسی خودم می‌دانستم. اما به‌مرور متوجه شدم آن ترجمه‌ها برای انگلیسی‌زبانان هم به‌همان اندازه نامانوس بوده‌اند و هستند. دلیلی اصلی ارتباط برقرار نکردن مخاطب انگلیسی‌زبان با شعر حافظ یا امثال آن، ضعف ترجمه در انتقال توأم محتوی و زیبایی ادبی اصل شعر فارسی است.

پس از سرخوردگی محرومیت از لذت گفتگو درباره شعر فاخر فارسی با همکاران و دوستان غیر ایرانی، شنیدن نام فیتزجرالد و محبوبیت جهانی ترجمه وی از رباعیات خیام، برای مدتی ذوق‌زده‌ام کرد. شنیدن این خبر که بلاخره ترجمه مقبولی از یک شاعر نامی ایرانی موجود است بسیار برایم خوشایند بود. برای مدتی مشتاق بودم تا این ترجمه معروف را به چشم خود ببینم تا اینکه بلاخره نسخه‌ای از کتاب فیتزجرالد به‌دستم رسید. از آنجایی که کتاب فیتزجرالد فاقد متن فارسی بود، تشخیص اصل رباعیات فارسی و مقایسه آنها با متن انگلیسی بسیار دشوار بود و از طرفی تقابل فارسی انگلیسی ذکر شده در نسخه‌های دوزبانه موجود در بازار، بی‌ربط به نظر می‌رسیدند. تلاش برای مطابقت رباعیات فیتزجرالد با اصل فارسی آنها بهانه‌ای شد برای تصمیم به تحقیق در مورد راستی و صحت ترجمه رباعیات خیام که در نهایت به طرح موضوع این پایان‌نامه انجامید.

۱-۲ بیان موضوع و ضرورت انجام تحقیق

بدون شک ترجمه در انتقال و تبادل علم و هنر میان ملتها و اقوام مختلف نقش تعیین کننده‌ای دارد. پیشرفت‌ها و دستاوردهای علمی و هنری اقوام مختلف به لطف ابزار ترجمه در دسترس اقوام دیگر دنیا قرار می‌گیرد که به زبان پدیدآوردگان آن علم یا هنر آشنایی ندارند. ادبیات هم از این قاعده مستثنی نیست و آثار ادبی زبانهای گوناگون از طریق ترجمه در اختیار سخنوران زبانهای دیگر قرار می‌گیرد. شاید بتوان ادعا کرد که آثار ادبی محل تجلی هر زبانی در بالاترین و عالیترین سطح خود است. در نتیجه ترجمه آثار ادبی نیازمند بیشترین دقت و ظرافت در ترجمه است چراکه جدا از انتقال پیام، زیبایی‌شناسی اثر نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

ادبیات فارسی نیز از همین طریق توسط مترجمان ایرانی و خارجی به مخاطبان جهانی شناسانده می‌شود. در حوزه ادبیات کهن، شعر فارسی به لطف اشعار هنرمندانی چون رودکی، حافظ، سعدی، مولوی، فردوسی، نظامی، عطار، خیام و بسیاری دیگر، آثاری فاخر و ارزشمند جهت ارائه به جهانیان داراست. منتها ترجمه شعر به دلایل ساختاری و زیبایی‌شناختی - که مبحث اصلی این تحقیق را تشکیل می‌دهند - کار دشواریست و به همین دلیل آثار منظوم در مقایسه با دیگر آثار ادبی کمتر به ترجمه درمی‌آیند، و از آن هم کمتر شاهد هستیم که ترجمه یک اثر منظوم فارسی مورد استقبال خوانندگان زبان دوم واقع شود. در بررسی علل عدم استقبال از ترجمه آثار منظوم، عده زیادی معتقدند که ترجمه شعر عملاً ناشدنی است و طبق گفته سیموس هینی^۱، برنده نوبل ادبیات در سال ۱۹۹۵، شاعران به زبانها تعلق دارند نه به جهان (شفیعی کدکنی ۱۳۸۱). تحت تاثیر این نگرش، کمتر ترجمه‌ای از آثار شعرای فارسی زبان مورد توجه جدی مخاطبان بین‌المللی بوده‌است. اگر آثار شاعرانی نظیر حافظ و مولوی در سطح جهانی مورد توجه بوده است، دلیل آن تسلط صاحب‌نظران خارجی به زبان فارسی بودند است، نه وجود ترجمه مقبولی از آثار آن شاعران در دسترس عموم.

در این میان تنها استثنایی که می‌توان برشمرد، ترجمه اشعار حکیم عمر خیام است. در اواخر قرن نوزدهم میلادی ترجمه ادوارد فیتزجرالد^۲ از رباعیات خیام به‌طور گسترده‌ای مورد توجه انگلیسی زبانان قرار گرفت و

¹ Seamus Heaney

² Edward Fitzgerald

عده زیادی را نیز تشویق کرد تا رباعیات خیام را مجدداً ترجمه کنند. شروع و تکامل این حرکت از اواخر قرن نوزدهم تا کنون باعث شد تا خیام‌پژوهی و خیام‌شناسی رونق پیدا کند و خیام به شناخته‌شده‌ترین شاعر فارسی‌زبان در سطح جهانی تبدیل شود. شناخت جهانیان نسبت به خیام و به تبع آن نسبت به ادبیات و شعر فارسی بی‌تردید مرهون حرکتی است که فیتزجرالد در سال ۱۸۵۹ با ترجمه ۷۵ رباعی خیام شروع کرد. در طول این دوره ترجمه فیتزجرالد بارها و بارها مورد تحسین و انتقاد صاحب‌نظران و منتقدین مختلف واقع شده است. عده زیادی با انتقاد از ترجمه وی آنرا دور از اصل رباعیات خیام می‌دانند و در مواردی حتی عنوان می‌شود که اثر او اصلاً ترجمه نیست، بلکه برگردانی آزاد و الهام‌گرفته از اشعار خیام است. عده‌ای دیگر با تحسین ارتباط قوی اشعار وی با خوانندگان، وی را از بهترین مترجمین خیام می‌دانند. این اختلاف عقیده در ارزیابی ترجمه فیتزجرالد، که کم‌وبیش در ارزیابی اغلب اشعار ترجمه‌شده مشاهده می‌گردد ناشی از آنست که معیار مدونی برای ارزیابی ترجمه شعر وجود ندارد. اغلب نظریه‌های ترجمه از جمله آثار کتفورد^۱، نیدا^۲، نیومارک^۳ و لارسن^۴ در دسته‌بندی متون، شعر را هم‌ردیف با دیگر آثار ادبی در نظر گرفته‌اند و در نتیجه معیار مجزایی برای ترجمه شعر وجود ندارد و معیارهای معمول ترجمه نثر ادبی در ارزیابی شعر مورد استفاده قرار می‌گیرند. در صورتیکه شعر، به‌ویژه شعر موزون، از لحاظ ساختاری و زیبایی‌شناسی تفاوت‌های کلیدی با نثر دارد که این تفاوتها بر ارزیابی ترجمه تاثیر به‌سزایی دارند. چنانچه معیارهای معمول ترجمه نثر برای ارزیابی ترجمه شعر موزون به‌کار گرفته شوند، تعبیری همچون وفاداری به متن یا آزادی در ترجمه می‌توانند در پاره‌ای مواقع گمراه‌کننده باشند.

در طول یکصدوپنجاه سال گذشته اثر ادوارد فیتزجرالد همواره مورد ارزیابی‌های مختلف قرار گرفته و آرائی کاملاً متفاوتی در خصوص میزان اصالت و وفاداری به متن آن مطرح شده‌است که اختلاف نظر در این باره در نوع خود قابل توجه است. عدم وجود نظریه مدون در خصوص ترجمه شعر، که در آن به تفاوت‌های ذاتی نظم و نثر به تفصیل پرداخته شده باشد، به افتراق آرا درباره ترجمه فیتزجرالد دامن زده است. لذا تلاش برای تبیین چهارچوب نظری مجهز به معیارهای مشخص برای ارزیابی تخصصی ترجمه شعر ضروری به‌نظر می‌رسد.

---

¹ J.C. Catford

² E. A. Nida

³ Peter Newmark

⁴ M. L. Larson

۱-۳ سوالات و فرضیه‌های تحقیق

مرور نظریات مختلف درباره اثر فیتزجرالد و تفرق آرا منتقدین، انگیزه‌ای شد برای این پژوهش تا به ارائه چهارچوبی مشخص برای ارزیابی ترجمه رباعی و بطور کلی شعر موزون فارسی بپردازد. در راستای رسیدن به این هدف، تلاش شده تا به سوالات زیر پاسخ داده شود:

- ۱- در ارزیابی‌های پیشین ترجمه ادوارد فیتزجرالد از چه معیارهای استفاده شده است؟
- ۲- طبق معیارهای ارزیابی ترجمه شعر، ترجمه فیتزجرالد تا چه اندازه در انتقال تصویر ذهنی اشعار خیام موفق بوده است؟
- ۳- چگونه می‌توان از معیارهای ارزیابی مورد بحث این تحقیق در ترجمه اشعار فاخر فارسی بهره برد؟

پس از بررسی‌های اولیه در پاسخ به سوالات بالا، فرضیه‌های این تحقیق به شرح زیر می‌باشند:

- ۱- در ارزیابی‌های انجام شده درباره ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام از معیار مشخص و مدونی استفاده نشده است و اغلب آن ارزیابی‌ها سلیقه‌ای می‌باشند.
- ۲- ترجمه فیتزجرالد در بخش قابل توجهی از موارد از عهده انتقال تصویر ذهنی رباعیات خیام برنیامده است.
- ۳- با تبیین معیار مشخص برای ارزیابی ترجمه اشعار موزون فارسی می‌توان از همان معیارها برای ارتقا ترجمه‌های آتی بهره برد.

۱-۴ هدف تحقیق

هدف نهایی این تحقیق ارائه یک چهارچوب نظری مشخص برای ارزیابی ترجمه شعر موزون فارسی است. تحقیق اخیر قصد دارد با بررسی و توصیف تفاوت‌های ذاتی و ساختاری شعر موزون با دیگر انواع متون ادبی، چهارچوب نظری مناسبی برای ارزیابی ترجمه شعر ارائه نماید. در بررسی آثار نظریه پردازان ترجمه متون ادبی، قالب یا چهارچوب مشخصی برای ارزیابی ترجمه شعر مشاهده نگردید. لذا اهمیت تلاش برای ارائه یک چهارچوب مشخص نظری در حین انجام این تحقیق برجسته‌تر شد.

پس از معرفی و تبیین یک چهارچوب نظری برای ارزیابی ترجمه شعر موزون، به بررسی و ارزیابی ویرایش چهارم ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام برمبنای این چهارچوب نظری خواهیم پرداخت. هدف از انجام این ارزیابی که از طریق مقایسه ترجمه با اصل رباعیات خیام انجام خواهد شد، اظهارنظر در خصوص میزان قرابت ترجمه فیتزجرالد به اشعار خیام فارق از هرگونه جهت‌گیری شخصی و سلیقه‌ای است. بر اساس آخرین معیار نظری پیشنهادی در این تحقیق، میزان قرابت ترجمه به اصل اثر متأثر از میزان نزدیکی تصویر ذهنی متصور از آن در قیاس با تصویر ذهنی متصور از اصل رباعیات خواهد بود. هدف نهایی این پژوهش، بسط و گسترش الگوی ارزیابی پیشنهادی در بررسی و تحلیل ترجمه اشعار دیگر شعرای نامی ایران‌زمین، و همچنین ارائه راهبردی کاربردی برای علاقه‌مندان به ترجمه شعر می‌باشد.

۱-۵ روش تحقیق

پایان‌نامه حاضر یک تحقیق نظری است که به ارائه راهکاری کاربردی برای ترجمه شعر و همچنین ارزیابی ترجمه اشعار موزون می‌پردازد. روش بکار گرفته در این تحقیق شامل سه مرحله بوده‌است. در مرحله اول به مطالعه ادبیات و سوابق موجود مرتبط با موضوع تحقیق پرداخته شد. در این مرحله، با هدف جمع‌آوری نظریه‌های مرتبط با ترجمه شعر، آراء نظریه‌پردازان در حوزه ترجمه ادبی مورد مطالعه قرار گرفت. آثار مرور شده در این مرحله از نظر محدوده زمانی بیشتر مربوط به دهه هشتاد قرن بیستم میلادی تا به امروز بوده‌است. اغلب آثار مطالعه شده در این مرحله متعلق به نظریه‌پردازان غربی بوده‌است. مرحله دوم شامل نگارش اصول پیشنهادی ارزیابی ترجمه شعر می‌باشد. در این مرحله، نگارنده نظریه خود را در مورد نکات قابل تامل در مورد ترجمه شعر در قالب چهار معیار پیشنهادی به همراه مثالهای ملموس ارائه می‌کند. در مرحله سوم، ترجمه فیتزجرالد با استفاده از اصول ارزیابی تبیین شده در مرحله دوم مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت و نتیجه این ارزیابی در فصل آخر تحقیق ارائه خواهد شد. در تکمیل مرحله دوم و سوم، گذشته از ترجمه فیتزجرالد آثار دیگر مترجمان خیام نیز مورد بررسی و مطالعه قرار گرفتند که اغلب این آثار در بازه زمانی بین ۱۸۸۰ و ۱۹۱۰ به رشته تحریر درآمده‌اند. تنها ترجمه رباعیات خیام که توسط یک فارسی‌زبان انجام شده و در این تحقیق به

آن ارجاع داده شده است متعلق به کریم امامی است که در حدود سال ۱۹۸۸ به رشته تحریر درآمده است. با توجه به نوع تحقیق، این اثر فاقد نمونه‌گیری می‌باشد.

۶-۱ کاربردهای متصور از تحقیق

اولین کاربرد متصور از این تحقیق استفاده از اصول نظری آن در ارزیابی ترجمه اشعار موزون فارسی است. از آنجاییکه تا به حال پیمانه مشخصی جهت ارزیابی ترجمه شعر موجود نبوده‌است، سلیقه فردی در اغلب اظهارنظرها در مورد ترجمه‌های موجود (از جمله ترجمه فیتزجرالد) دخیل بوده‌است و در نتیجه اختلاف نظرهای زیادی در این حوزه وجود داشته‌است.

البته معیارهای مطرح شده در این تحقیق می‌توانند در آینده مورد بازبینی و تکمیل قرار گرفته و پس از تکمیل به صورت گسترده در ارزیابی ترجمه اشعار و همچنین راستی‌آزمایی ارزیابی‌های گذشته مورد استفاده قرار گیرند. محققین و علاقه‌مندان آثار ادبی، به خصوص شعر موزون، می‌توانند از معیارهای پیشنهادی این تحقیق در ارزیابی ترجمه آثار منظوم استفاده نمایند. اصول پیشنهادی مذکور همچنین می‌توانند به عنوان ملاک و ابزار کار مورد استفاده مترجمین حوزه ترجمه شعر واقع شوند.

۷-۱ خلاصه فصل

احساس نیاز به وجود معیار مشخص برای ارزیابی ترجمه شعر موزون مسئله‌ای است که این پژوهش به آن پرداخته‌است. در اغلب نظریه‌های موجود ترجمه، تفکیکی میان شعر و سایر متون ادبی وجود ندارد، در نتیجه ارزیابی ترجمه نظم بر اساس معیاری جدا از آنچه برای نثر عنوان شده انجام نمی‌گیرد. درحالی‌که به دلیل وجود تفاوت‌های ذاتی میان نثر و نظم، که در فصل سوم این پژوهش به بررسی آنها خواهیم پرداخت، رویکرد ترجمه این دو گونه متن ادبی تا حدودی با یکدیگر متفاوت است. نبود یک رویکرد مستقل برای ارزیابی ترجمه شعر

باعث شده است که در ارزیابی ترجمه یک اثر واحد اختلاف نظر فاحشی بین آراء صاحب‌نظران وجود داشته باشد. به عنوان مثال، پس از گذشت بیش از ۱۵۰ سال از انتشار مجموعه رباعیات فیتزجرالد، کماکان اختلاف عقیده زیادی درباره میزان نزدیکی این ترجمه با اصل رباعیات خیام وجود دارد.

این تحقیق تلاش کرده است که با بررسی و توصیف ویژگیهای معناشناختی شعر موزون و تفاوت‌های آن با دیگر انواع متون ادبی، مجموعه‌ای از معیارهای مشخص برای ارزیابی ترجمه شعر موزون ارائه کند. سپس، در فصل پنجم، ۱۰۱ رباعی ویرایش چهارم ادوارد فیتزجرالد (۱۸۷۹) بر اساس همین معیارها مورد ارزیابی معناشناختی قرار گرفته‌اند. بر اساس ارزیابی انجام شده در فصل پنجم این پژوهش، تنها ۲۹ مورد از ۱۰۱ رباعی فیتزجرالد را می‌توان ترجمه درست متن فارسی به حساب آورد. از این رو نمی‌توان اثر فیتزجرالد را جلوه دقیقی از رباعیات خیام برشمرد و شایسته است در جهت شناساندن بهتر رباعیات فارسی به جهانیان، ترجمه نزدیکتری معرفی و ارائه گردد.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

همانطور که از عنوان تحقیق مشخص است، مفاهیم اصلی مورد بحث در این پژوهش، ترجمه و خصوصاً ترجمه شعر می‌باشند. از این رو ادبیات مورد مطالعه تحقیق به‌گونه‌ای انتخاب و تکمیل شده است که بتواند گستره جامع و فراگیری از آراء و نظریه‌های مربوط به ترجمه، به‌ویژه ترجمه شعر، را شامل شود. از آنجایی که بخشی از این تحقیق به ارزیابی میزان موفقیت مترجم در بازسازی تصویر ذهنی متصور از شعر می‌پردازد، مبانی نظری موجود در مورد ساختارهای ذهنی و رویکرد شناختی به مقوله ترجمه ادبی نیز، به عنوان پیش‌زمینه مطالعات مقدماتی این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت.

مبانی نظری مرتبط با این تحقیق در سه بخش گردآوری شده است. بخش اول به مرور مبانی نظری مربوط به ترجمه، در مفهوم کلی و عام، می‌پردازد. در این بخش آراء نظریه پردازانی همچون کتفورد، نیدا، نیومارک، یاکوبسون^۱، نویبرت^۲ و سایرین در باب ترجمه (در مفهوم فراگیر آن) گردآوری و مرور شده است. بخش دوم، با موشکافی بیشتر، به مطالعه و بررسی آراء موجود در باب ترجمه شعر می‌پردازد که شالوده اصلی مطالعات این تحقیق را شامل می‌شود. این بخش به طور خاص به مرور نظریه‌های متمرکز بر ترجمه شعر و ظرایف آن در قیاس با مفهوم عام ترجمه می‌پردازد و در آن از بازه گسترده آراء نظریه‌پردازان کلاسیک همچون روزتی^۳، سیرجان دنهام^۴ تا نظریه پردازان مدرن همچون باسنت^۵ و لوفور^۶ به عنوان مرجع استفاده شده است. بخش سوم مبانی نظری به مرور ادبیات مربوط به ساختارهای ذهنی و رویکرد شناختی در ترجمه ادبی می‌پردازد که اهم مطالب مطرح شده در این بخش برگرفته از آثار فوکونیه^۷ و استاکول^۸ می‌باشد. این بخش به توصیف ساختارهای شناختی زبان و تفاوت‌های آن در زبانهای گوناگون، و نهایتاً تاثیر این تفاوتها بر ترجمه آثار ادبی از یک زبان به زبان دیگر می‌پردازد.

---

¹ Roman Jakobson

² Albrecht Neubert

³ Gabriel Dante Rosseti

⁴ Sir John Denham

⁵ Susan Bassnett

⁶ André Lefevere

⁷ Gilles Fauconnier

⁸ Peter Stockwell

۲-۲ مبانی نظری ترجمه

به نقل از بارن استون^۱ (۱۹۹۳) از لحاظ ریشه‌شناسی، ترجمه به معنی 'انتقال' (carrying across) است. معادل لاتین آن *translatio* از کلمه *translatus* بن ماضی *transfere* به معنی انتقال دادن چیزی به جایی، گرفته شده است. در ابتدا، ترجمه یک مکتب و نظام مشخص و بی ابهام تلقی می‌شد. اما به مرور زمان ترجمه ابعادی فراتر از صرفاً انتقال متن به خود گرفت. در دیدگاه امروزی ترجمه به مفهوم ترجمه بافت و مفاهیم فرهنگی، سیاسی و تاریخی مد نظر است که فراتر از جنبه صرفاً زبانشناختی آن محسوب می‌شود. ترجمه نشان می‌دهد که چگونه بافتهای مختلف زبانی، فرهنگی و سیاسی با هم آمیخته می‌شوند تا تلفیقی فرهنگی ایجاد شود. بدین ترتیب ترجمه در شکل‌گیری مرزهای سیاسی فرهنگی و محدوده‌های مشترک هویتی نقش دارد. درک ظرفیت‌های چندجانبه ترجمه باعث شد تا دایره جدیدی در مطالعات ترجمه و نظریه‌های مربوط به کاربرد آن شکل بگیرد.

در زمینه ترجمه و ارزیابی آن نظریه‌های گوناگونی وجود دارد. کتفورد (۱۹۶۵) ترجمه را جایگزینی متن زبان مبدا با متن زبان مقصد تعبیر می‌کند، که این فرآیند از واژک‌ها شروع و به ترتیب به واژه‌ها، بندها، جمله‌ها و نهایتاً کل متن خاتمه می‌یابد. به نقل از بارن استون (همان)، نیدا ترجمه را انتقال پیام از زبان مبدا به زبان پذیرا تعبیر می‌کند بگونه‌ای که معنی کلام و سبک اصل اثر در آن حفظ گردند. به اعتقاد او این روند با طبیعی‌سازی و بومی‌سازی همراه است. نیومارک ترجمه را یک فرآیند دوگانه از رمزگشایی^۲ و رمزگذاری^۳ می‌داند.

نظریه‌های ترجمه ممکن است توصیفی یا تجویزی باشند. به نقل از بارن استون (همان)، کازاگرانده^۴ ترجمه را به چهار نوع دسته بندی می‌کند. نوع اول ترجمه عملگرا^۵، به ترجمه‌ای اطلاق می‌گردد که در آن اطلاعات زبان

¹ Willis Barnstone

² decoding

³ encoding

⁴ Joseph Casagrande

⁵ pragmatic translation

مبدا به درستی و دقت کامل نقل گردند. ترجمه متون علمی و فنی از این نوع هستند. نوع دوم ترجمه ادبی- هنری^۱، که در آن مترجم بیان احساسات و نحوه انتقال آنها را در نظر دارد. نوع سوم ترجمه نژادشناسانه^۲، که هدف آن توصیف بافت فرهنگی زبانهای مبدا و مقصد متن است. نوع چهارم ترجمه زبانشناختی^۳، که با معادلهای معنایی و واحدهای واژگی زبان مقصد سروکار دارد.

نیومارک روش‌های ترجمه را به هشت نوع دسته‌بندی می‌کند (۱۹۸۲: ۴۷-۴۵). ترجمه لغت به لغت^۴، که در آن در ازای هر واژه زبان مبدا معمول‌ترین معنی زبان مقصد خارج از موقعیت و بافت ذکر می‌شود. واژه‌های فرهنگی به صورت تحت‌اللفظی ترجمه می‌شوند. استفاده اصلی این نوع ترجمه برای درک مکانیزم زبان مبدا یا تفسیر یک متن سخت به عنوان پروسه پیش‌ترجمه می‌باشد. نوع دوم، ترجمه تحت‌اللفظی^۵ است که در آن ساختار دستوری زبان مبدا به نزدیکترین معادل در زبان مقصد برگردانده می‌شود ولی همچنان کلمات به صورت واحد و خارج از بافت ترجمه می‌شوند. نوع سوم ترجمه وفادار به اصل^۶ است که سعی دارد معنی دقیق متن اصلی را در چهارچوب محدودیت‌های ساختار زبان مقصد بازسازی نماید. این نوع ترجمه عناصر فرهنگی را با حفظ درجه‌ای از غیرطبیعی بودن^۷ به زبان مقصد انتقال می‌دهد و سعی می‌کند کاملاً به نویسنده زبان مبدا وفادار بماند. نوع چهارم ترجمه معنایی^۸، تنها تفاوتش با ترجمه وفادار به اصل اینست که اهمیت بیشتری به ارزش زیبایی‌شناختی متن زبان مبدا می‌دهد، و با رعایت معنی سعی می‌کند تا حد امکان وزن و هم- آوایی در نتیجه کار ضایع نشود. این نوع ترجمه ممکن است عناصر فرهنگی کم اهمیت را بجای معادل فرهنگی آن با واژه‌های خنثی‌تر جایگزین کند. در مقایسه با ترجمه وفادار به اصل، این نوع ترجمه انعطاف‌پذیرتر است و استثناهای خلاق را بر وفاداری صددرصد ترجیح می‌دهد و به مترجم اجازه می‌دهد درک حسی خود را از اصل اثر بروز دهد. نوع بعدی ترجمه که نیومارک برمی‌شمارد اقتباس^۹ است. اقتباس، آزادترین نوع ترجمه است و

---

¹ aesthetic-poetic translation

² ethnographic translation

³ linguistic translation

⁴ word-for-word translation

⁵ literal translation

⁶ faithful translation

⁷ abnormality

⁸ semantic translation

⁹ adaptation

معمولا برای نمایشنامه‌ها و شعر بکار برده می‌شود که در آن موضوع، شخصیتها و پلاتها حفظ، و فرهنگ زبان مبدا به فرهنگ زبان مقصد بازنویسی می‌شود. نوع ششم ترجمه آزاد^۱ است که مطلب را بدون رعایت فرم و سبک اصلی بازسازی می‌کند. این نوع ترجمه معمولا به صورت توضیحی طولانی‌تر از متن اصلی درمی‌آید و آنرا اصطلاحا ترجمه بین‌زبانی^۲ می‌نامند. نوع هفتم ترجمه اصطلاحی^۳، پیام اثر اصلی را بازسازی می‌کند اما با ارجحیت دادن به عبارات مصطلح^۴، به سمت تحریف معنا گرایش پیدا می‌کند. و نوع آخر ترجمه ارتباطی^۵ سعی می‌کند به گونه‌ای مفهوم متن اصلی را انتقال دهد که هم محتوی و هم زبان برای خواننده قابل درک باشد.

نیومارک (همان)، هشت نوع ترجمه پیشنهادی خود را با توجه به میزان اهمیت هرکدام به زبان مبدا یا زبان مقصد، در نمودار V شکل زیر ترسیم می‌کند، که در آن ترجمه لغت به لغت^۶ بیشترین تاکید را بر زبان مبدا و اقتباس^۷ بیشترین تاکید را بر زبان مقصد دارد.

<p>تاکید بر زبان مبدا</p> <p><u>ترجمه لغت به لغت</u></p> <p><u>ترجمه تحت‌اللفظی</u></p> <p><u>ترجمه وفادار به اصل</u></p> <p><u>ترجمه معنایی</u></p>	<p>تاکید بر زبان مقصد</p> <p><u>اقتباس</u></p> <p><u>ترجمه آزاد</u></p> <p><u>ترجمه اصطلاحی</u></p> <p><u>ترجمه ارتباطی</u></p>
---	--

در توصیف جایگاه ترجمه در تبدلات فرهنگی، بارن استون (۱۹۹۳) عنوان می‌کند که هنر ترجمه در انزوا به وقوع نمی‌پیوندد، بلکه تحقق آن نیازمند روندی پویا است که در آن معانی از فرهنگی به فرهنگ دیگر منتقل می‌شوند. ترجمه یک ابزار فرهنگی زبانشناختی است که از طریق یک روند چند مرحله‌ای امکان انتقال نشانه-های زبانی را میان فرهنگهای مختلف فراهم می‌آورد. ترجمه به طور معمول یک فرآیند قومی نژادی است، اما در اغلب موارد اهمیت سیاسی جغرافیایی پیدا می‌کند و اینجاست که مبحث برابری بین متنها، نویسندگان، و

¹ free translation

² intralingual translation

³ idiomatic translation

⁴ colloquialism

⁵ communicative translation